

УДК 378.147:373.3

Наталія Міщенко

УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КРЕАТИВНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Головна вимога до сучасної освіти – стати гуманістично орієнтованою, розглядати людину як основну цінність, бути спрямованою на розвиток особистості. Такий підхід робить будь-які форми, методи, технології освіти не самоціллю, а розглядає їх в контексті одного з основних завдань освіти – забезпечити максимально сприятливі умови для саморозвитку особистості. Однією із яскравих індивідуальних якостей особистості є креативність – властивість, яка визначає гнучке та конструктивне сприйняття, мислення та поведінку людини. Зростання наукового інтересу до явища креативності (творчості, обдарованості) пов'язане з динамізмом суспільного розвитку, прискоренням темпів технологічного прогресу, в умовах якого дана проблема значною мірою постає як проблема особистості, що готова прийняти «виклик часу» і відповідати за нього, яка здатна не лише творити, а й відповідати за створене. Питання формування креативності зумовлене тим, що одним із пріоритетних напрямків політики нашої держави є турбота про розвиток творчої молоді, інтелектуального та духовного потенціалу нашої нації.

Погоджуючись з існуванням креативності як динамічної якості особистості, необхідно розуміти процес її виникнення та формування у процесі професійної підготовки особистості.

Науково обґрунтовували сутність креативності такі вчені як Д. Богоявленська, Д. Векслер, Дж. Гілфорд, Г. Грубер, Р. Кеттел, А. Маслоу, А. Олах, Р. Стернберг, А. Танненбаум, К. Тейлор, Р. Термен, Е. Торренс та ін. Дослідження, присвячені *формуванню креативності* висвітлені у працях таких науковців як Н. Вишнякова, Т. Галич, Н. Мойсеюк, Л. Подимова, Л. Романишина, Т. Сидорчук, М. Сметанський, Л. Степанов, Г. Тарасенко, В. Фрицюк, І. Шахіна, В. Шинкаренко та ін.).

Мета статті – визначити умови формування професійної креативності майбутніх учителів початкової школи в навчальному процесі на основі аналізу досліджень креативності щодо причин, які сприяють прояву творчих здібностей майбутніх учителів.

Для формування такої складної якості, як педагогічна креативність необхідно організувати процес професійної підготовки таким чином, щоб створити сприятливі для цього умови.

Так, для прояву творчості (за В. Дружиніним [3]) потрібна вільна, невимушена обстановка. У зв'язку з принциповою відмінністю між творчістю та креативністю ми дотримуємося підходу, за якого розвиток креативності відбувається за таким механізмом: на ґрунті загальних здібностей під впливом креативного мікросередовища й наслідування креативної поведінки формується система мотивів і особистісних

властивостей (нонконформізм, незалежність, мотивація самоактуалізації і т. ін.), які трансформуються у креативність.

Креативність – це властивість, яка актуалізується лише тоді, коли це дозволяє навколишнє середовище. Її можна розглядати як властивість, що формується за принципом «якщо..., то...». У повсякденному житті відбувається пригнічення креативних властивостей, оскільки креативність передбачає незалежну поведінку, створення одиничного, у той час як соціум зацікавлений у внутрішній стабільності і неперервному відтворення існуючих форм стосунків, продуктів. Тому формування креативності можливе лише у спеціально створеному середовищі.

Щоб креативність формувалася як глибинна (особистісна), а не тільки поведінкова (ситуативна) властивість, зазначає В. М. Дружинін, формування повинне відбуватися під впливом умов середовища. Середовище, у якому креативність могла б актуалізуватися, на думку автора, повинне мати високий ступінь невизначеності та потенційної багатоваріантності (багатство, різноманітність можливостей). Невизначеність стимулює пошук власних орієнтирів, а не прийняття готових; багатоваріантність забезпечує можливість їх знаходження. Крім того, таке середовище повинне містити зразки креативної поведінки, необхідною умовою яких є сумісна значуща діяльність [3].

На думку М. Полані [7], не будь-яке оточення стає середовищем розвитку. На цей процес впливають тільки ті умови, за яких особистість вступає в той або інший дійсний зв'язок. В цьому випадку кожний творить власний освітній простір як простір входження в культуру згідно своїх індивідуальних особливостей. Середовище впливає на розвиток індивіда через діяльність, яка в нашому випадку є навчанням, освітою.

У зв'язку з цим, в науковій літературі розглядається таке поняття як «*освітнє середовище*». В. Ясвін освітнє середовище розглядає як систему впливів і умов формування особистості за наданим зразком, а також можливостей для її розвитку, які знаходяться в соціальному і просторово-предметному оточенні [11].

Креативне освітнє середовище, за А. Каташовим, повинне не тільки надавати можливість кожному майбутньому вчителю на кожному освітньому рівні розвинути вихідний творчий потенціал, але й сформувати потребу надалі просуватися в самопізнанні, творчому саморозвитку, сформувати в особистості об'єктивну самооцінку. Основними вимогами до креативного освітнього середовища є високий ступінь невизначеності й проблемності, безперервність і наступність, прийняття того, хто навчається, й включення його в активну освітню діяльність [4].

З огляду на специфіку педагогічної креативності, формування цієї якості стає можливим, якщо створити відносну рівноправність позицій «викладач – студент» у процесі професійної підготовки (спільне опанування знаннями педагогом і студентом). Викладач лише орієнтує студента на шляху до опанування знаннями, і не подає матеріал в готовому вигляді, таким чином, воно сприймається студентом як результат власної

праці.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив нам визначити, що для повноцінного впливу педагогічно-креативного середовища з метою формування педагогічної креативності майбутніх учителів потрібне дотримання певних вимог: впровадження особистісно орієнтованого підходу, створення вільної атмосфери, високий ступінь невизначеності й проблемності, безперервність і наступність, предметно-інформаційне збагачення навчального матеріалу, створення рівноправної позиції «викладач – студент».

З метою формування педагогічної креативності майбутніх учителів як всебічно та гармонійно розвинених особистостей, здатних до саморозвитку і самовдосконалення, визначено однією з вимог – запровадження особистісно-орієнтованого підходу. Адже, враховуючи, що креативність – якість особистості, без врахування особистісного підходу формування педагогічної креативності майбутніх учителів – неможливе. Відтак, його дотримання сприятиме формуванню всіх компонентів професійної креативності майбутніх вчителів початкової школи.

Оскільки сформована педагогічна креативність майбутніх учителів початкової школи покликана в подальшому реалізувати особистісно орієнтоване виховання майбутніх учнів, що зумовлено неповторним характером кожної особистості, професійні знання та досвід майбутніх учителів з приводу особистісно орієнтованого підходу важко переоцінити.

«Український педагогічний словник» визначає *особистісний підхід* як *послідовне ставлення педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії*. Це – базова ціннісна орієнтація педагога, яка визначає його позицію у взаємодії з кожною дитиною й колективом [2, с. 243].

Освітній процес необхідно організовувати таким чином, щоб питома вага навчальної інформації про навколишній світ гармонійно поєднувалася з інформацією, пов'язаною з особистісним ставленням, з процесом удосконалення моральної свідомості й поведінки учня. Індивідуально творчий розвиток особистості педагога актуалізує особистісно-орієнтовану виховну діяльність відносно дитини, яка передбачає відмову від штампів у виховній діяльності, стереотипів мислення педагога, народження нової думки про власне «Я».

Формування педагогічної креативності майбутніх учителів з урахуванням особистісно-орієнтованого підходу базується на індивідуально-творчому розвитку особистості, що передбачає не запам'ятовування та репродукування інформації, а її творче перетворення, знаходження в ній особистісного сенсу, формування до неї особистісного ставлення, оцінку її важливості, розуміння виховної потужності педагогічних ідей, теорій, методичних рекомендацій. Таким чином, у подальшій особистісно орієнтованій навчальній діяльності педагог трансформує власні особистісні надбання та намагається відкрити пріоритети особистісного ставлення до кожного учня.

Відтак, на нашу думку, при створенні педагогічно-креативного середовища у процесі професійної підготовки майбутніх учителів з урахуванням особистісно орієнтованого підходу необхідно дотримуватися наступних принципів:

- цілеспрямованого створення емоційно збагачених виховних ситуацій;
- особистісно-розвивального спілкування;
- використання співпереживання як психологічного механізму у формуванні креативності;
- трансформації когнітивного змісту в емоційний (змістовно значущий для особистості в певний момент її життя) і, навпаки, особистісного, емоційного – в когнітивний;
- найбільш повного виявлення, ініціювання та використання індивідуального досвіду особистості з певним емоційним забарвленням, особистою значущістю;
- позитивної оцінки пізнавальних намагань;
- систематичної рефлексії студентом власних і чужих вчинків.

Формування педагогічної креативності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки обумовлене розумінням того, що будь-яке педагогічне новоутворення формується в результаті діяльності і спілкування. Більш продуктивним цей процес буде в умовах, коли викладач, студент і учні одночасно виступають суб'єктами пошукового, інноваційного навчання, а педагогічна креативність виявляється не тільки як здібність особистості педагога, а як спосіб існування в навчальному просторі. На допомогу учасникам навчального процесу стають інтерактивні методи навчання. Пов'язано це насамперед із тим, що креативність багатьма вченими (Д. Богоявленською [1], А. Пономарьовою [8] та ін.) розглядається як *інтелектуальна активність, інтелектуальна ініціатива*, що дає можливість зробити висновок про спорідненість цих явищ та перспективність застосування активних методів навчання для формування педагогічної креативності майбутніх учителів.

Активність тих, хто навчається, – інтенсивна діяльність і практична підготовка у процесі навчання й застосування знань, сформованих навичок і вмінь. Активність у навчанні є умовою свідомого засвоєння знань, умінь і навичок [9].

Пізнавальна активність – це прагнення самостійно мислити, знаходити власний підхід до вирішення завдання (проблеми), бажання самостійно одержати знання, формувати критичний підхід до судження інших, незалежність власних переконань [9].

А. Смолкін [10, с. 30] визначає активні методи навчання як способи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, які спонукають їх до активної розумової й практичної діяльності у процесі оволодіння матеріалом, коли активний не тільки викладач, але активні й студенти.

Активні методи навчання припускають використання такої системи

методів, які спрямовані передусім не на виклад педагогом готових знань та їх відтворення, а на самостійне оволодіння студентами знань у процесі активної пізнавальної діяльності так, як оригінальність мислення виступає елементом складових педагогічної креативності. Доцільно виділити такі методи: *імітаційні* методи активного навчання, тобто такі методи проведення занять, в яких навчально-пізнавальна діяльність побудована на імітації професійної діяльності; *неімітаційні* – це способи активізації пізнавальної діяльності майбутніх учителів на лекційних заняттях (проблемні заняття, лекції-візуалізації, лекції вдвох та ін.), методи «круглого столу», семінари (міждисциплінарні, проблемні, тематичні, орієнтаційні, системні), навчальні дискусії, навчальні зустрічі, колективна розумова діяльність (прес-конференція, інтелектуальний футбол, «поле чудес», «лото», «морський бій», «ромашка») тощо. Імітаційні методи поділяються на ігрові й неігрові. До ігрових належать проведення ділових ігор, ігрове проектування та ін., до неігрових – аналіз конкретних ситуацій, прийоми теорії рішення винахідницьких завдань тощо.

Використання інтерактивних методів навчання у формуванні педагогічної креативності обумовлено і тим, що перед навчанням поставлене завдання не лише засвоїти студентами знання і сформувати професійні уміння і навички, але й розвинути творчі і комунікативні здібності особистості, сформувати особистісний підхід до наявної проблеми.

В останні роки, у зв'язку з підвищеною цікавістю до проблем унікальності людини, психологічний аспект професійно значущих властивостей і якостей учителя виявився в центрі уваги науковців. У педагогіці й психології є чимало досліджень, що склалися на ґрунті концепцій особистості педагога (А. Бодальов, В. Кан-Калик, Н. Кузьміна, Ю. Кулюткін, З. Курлянд, А. Маркова, А. Мудрик, В. Сластьонін, Р. Хмелюк та ін.). Перелік професійно значущих характеристик особистості досить великий, вміщує поряд з десятками соціальних характеристик і значну кількість психологічних. Серед останніх загально визнаними є такі: педагогічне мислення, педагогічна рефлексія, педагогічна самосвідомість, педагогічна уява, педагогічна самооцінка, педагогічна спостережливість, педагогічне прогнозування, толерантність, емпатія та ін.

Термін Я-концепція вперше запровадив у науковий простір американський психолог У.Джеймса, який визначив, що Я-концепція містить усвідомлення особистості з чотирьох аспектів: духовне «Я», матеріальне «Я», соціальне «Я» та фізичне «Я». (Принципи психології, 1890 рік). У. Джеймс також визначив формулу самооцінки особистості, що встановлювала залежність між наявними успіхами й рівнем домагань. Самооцінка = успіх + домагання.

Надалі означене поняття детально досліджував Р. Бернс. «Я-концепцію» він визначив як сукупність усіх уявлень індивіда про себе, що сполучені з їх оцінкою. Описову складову «Я-концепції» часто називають

«образом Я» або «картиною Я». Складову, що пов'язана зі ставленням до себе або до окремих якостей, називають самооцінкою або сприйняттям себе. По суті, «Я-концепція» визначає не просто те, що являє собою індивід, але і те, що він про себе думає, як бачить свою діяльність і можливості розвитку в майбутньому.

Позитивна Я-концепція вчителя визначає його поведінку, потребу в самоактуалізації, в удосконаленні, стимулює творчість, гуманістичне ставлення до дітей. При цьому позитивна Я-концепція містить: позитивний Я-образ, – те що вчитель сам думає про себе, стрижнем чого виступає самоповага; Я-реальне – те, ким є вчитель насправді, воно багато в чому залежить від оцінки оточуючих. Оцінка відповідності між Я-образом і Я-реальним дозволяє вчителю аналізувати й удосконалювати власну поведінку, стосунки з дітьми, їхніми батьками, колегами, визначати близькі й далекі перспективи розвитку дітей, колективу, а також власного спрямування. Я-ідеальне – це те, що береться вчителем за взірець, до чого він прагне у професійному розвитку [5].

Проявами позитивної професійної «Я-концепція» вчителя є позитивне ставлення до себе, позитивна самооцінка, самоповага, відчуття власної гідності, що виражається в гнучкості педагогічного мислення та дозволяє приймати правильні рішення у складних ситуаціях, швидко реагувати на зміни в почуттях, мисленні, поведінці дітей, бути впевненим у собі як учителю й отримувати задоволення від власної діяльності [5].

В умовах сьогодення проблема формування позитивної професійної Я-концепції учителя виходить на перший план і дозволяє виявити творчий підхід до вирішення педагогічних проблем, які вимагають певної сміливості від майбутнього учителя. Мак-Кіннон [6] з цього приводу зазначив, що найбільш видатна ознака креативної особистості, головна риса її внутрішньої сутності, – це певна сміливість. Сміливість особистості, сміливість розуму й духу, психологічна й духовна сміливість, що є внутрішнім стрижнем креативної особистості, тобто сміливість брати під сумнів загальноприйняте (*критичне мислення*); сміливість бути руйнівним для творення кращого; сміливість думати так, як не думав ніхто (*прагнення до нового*); сміливість бути відкритим сприйняттям зсередини й ззовні (*сприйняття невизначеності*); сміливість довіряти інтуїції, а не логіці (*педагогічна інтуїція*); сміливість уявити неможливе й спробувати його реалізувати (*уява*); сміливість стояти осторонь від колективного і, якщо це необхідно, конфліктувати з ним (*подолання бар'єрів та стереотипів у вирішенні педагогічних проблем, конфліктів*); сміливість ставати й бути самим собою (*усвідомлена педагогічна позиція*).

Проявом такої сміливості у педагогіці стає педагогічна креативність майбутніх учителів, спрямована на розвиток, а не на результативність, необхідною вимогою формування якої є позитивна професійна Я-концепція, спрямована на успіх, а не на уникнення складних ситуацій, проблем. Безумовно, успіхи у професійній діяльності й у житті, в цілому, залежать від *уявлень людини про свої здібності*, а не лише від самих

здібностей. Коли людина говорить: «Я цього ніколи не здужаю», найімовірніше, вона дійсно зазнає невдачі, в першу чергу тому, що не відчуває впевненості у власних силах. Ніщо так не сприяє успіху, як впевненість у ньому, ніщо так не передвіщає невдачу, як свідоме її очікування.

Таким чином, формування педагогічної креативності майбутнього вчителя початкової школи у процесі фахової підготовки можливе за таких умов: створення педагогічно-креативного середовища з урахуванням вимог особистісно-орієнтованого підходу, оскільки саме особистісно-орієнтований підхід надає можливість розвиватися особистості майбутнього учителя; використання інтерактивних методів навчання, що сприяє розвитку всіх елементів складових компонентів педагогічної креативності, оскільки сама система інтерактивних методів навчання обумовлена характером креативної діяльності, активністю педагогічного процесу; сформована позитивна професійна Я-концепція особистості педагога – гарант успішної реалізації його професійних здібностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богоявленская Д. Б. Психология творческих способностей / Д. Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 320 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : ЛИБІДЬ, 1997. – 374 с.
3. Дружинин В. Н. Психология юющих способностей / В. Н. Дружинин. – 2-е изд. – СПб. : Издательство «Питер», 2000. – 368 с. – (Серия «Мастера психологии»).
4. Каташов А. І. Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. І. Каташов. – Луганськ, 2001. – 20 с.
5. Курлянд З. Н. Становлення позитивної Я-концепції майбутнього вчителя / З. Н. Курлянд. – Одеса : ПНЦ АПН України: М. П. Черкасов, 2005. – 163 с.
6. MacKinnon D. W. Creativity: a multi-faceted phenomenon [Electronic resource]. – URL : <http://www.rsad.edu/~ccjones/0102/sophcd/readings/creativity.html>.
7. Полани Л. Личностные знания / Л. Полани. – М. : Наука, 1986.
8. Пономарёв Я. А. Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная / Я. А. Пономарёв. – М. : Наука, 1990. – 222 с.
9. Семенова А. В. Основы психологии і педагогіки : навч. посіб. / А. В. Семенова, Р. С. Гурін, Т. Ю. Осипова. – К. : Знання, 2006. – 319 с.
10. Смолкин А. М. Методы активного обучения / А. М. Смолкин. – М., 1991. – 94 с.
11. Ясвин В. А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – М. : Просвещение, 2000. – С. 5–35.